

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕСУБСТАНТИВІВ У НОВЕЛАХ В. СТЕФАНИКА

У цьому повідомленні ставимо за мету описати похідні від іменників – назв спорідненості та свояцтва у новелах В. Стефаника. Згадана лексико-семантична група (ЛСГ) представлена такими лексемами: *батько* (4)¹, *донька* (19), *зять* (4), *мачуха* (2), *сват* (1), *сестра* (10), *стара* у значення ‘жінка’ (15), *старий* у значенні ‘чоловік’ (12), *тітка* (7), *хлопець* у значенні ‘син’ (8), *баба* (70), *брат* (7), *внук* (20), *вуйна* (1), *вуйко* (6), *дідя* (26), *дівчина* у значенні ‘дочка’ (4), *дід* (28), *дитина* (95), *діти* (100), *жінка* (66), *мама* (111), *мати* (4), *невістка* (13), *син* (66), *чоловік* (36), *тато* (34).

Однією з особливостей іменників цієї ЛСГ у новелах В. Стефаника є те, що частина з них узагалі не утворює похідних. Очевидно, що це зумовлено семантичними властивостями субстантивів. Частина словотворчо неактивних субстантивів перебуває на периферії ЛСГ, тобто належить до назв спорідненості по бокових лініях свояцтва (*зять*, *мачуха*, *сват*, *тітка*). Стилiстичне забарвлення та експресивність вихідних субстантивів (*старий*, *стара*, *донька*, *хлопець*) впливає на їх пасивність у творенні похідних. Уживаючи той чи інший маркований іменник, письменник досягав впливу такої ж сили, як за допомогою демiнiтивних утворень від стилiстично нейтральних слiв. Нарештi, словотворчу активність знижує наявність синонiмiв до твiрного iменника, який, до того ж, характеризується меншою частотністю (пор.: *батько* (4) і *дiдiя* (26), *тато* (34); *хлопець* у значеннi ‘син’ (8) і *син* (66)).

Слiд зауважити, що частотність субстантивiв, якi не породжують дериватiв, у 7 разiв менша, нiж частотність словотворчо активних субстантивiв. У новелах В. Стефаника частота вживання базового iменника є важливим, хоч i не основним фактором, який визначає їх словотворчу спроможність.

Нами спостережено, що найбільше похідних засвідчено від тих іменників, які називають осіб, що виступають головними героями твору і стають об'єктом оцінки, аналізу для інших персонажів та автора.

Деривати від більшості субстантивів – це переважно іменникові та прикметникові утворення.

Серед десубстантивів-іменників превалюють суфіксальні деривати зі значенням пестливості. В українській літературній мові це значення досить часто супроводжує семантику зменшеності. У новелах В. Стефаніка значення пестливості в дериватах рідко поєднується зі значенням зменшеності. Пестливість передається синонімічними суфіксами, хоча вони виражають різний ступінь градації ознаки, пор.: **-к-** (*дитинка, дівчинка, мамка, бабка, татко*), **-ок-** (*синок, чоловічок*), **-ик-** (*дєдик*), **-ус-** (*матуся*), **-оньк-** (*дітоньки*), **-еньк-** (*матусенька*). Суфікси **-к-**, **-ок-** у похідних *дитинка, дівчинка, чоловічок* виражають одночасно і зменшеність: “У селі сталася новина, що Гриць Летючий утопив у ріці свою **дівчинку**. Він хотів утопити і старшу, але випросилася” (“Новина”). Розрізнити значення чистої пестливості і зменшеності-пестливості допомагає контекст. Незначна кількість дериватів зі значенням зменшеності у новелах пояснюється тим, що воно нерідко передається аналітично конструкцією “прикметник зі значенням зменшеності + базовий іменник-назва особи”: *мала дитина, малі діти, маленька дитина, малий внук, невеликий внук*.

Уміле використання демінутивів (разом із синтаксичними засобами) надає новелам експресії, яка є визначальною рисою художнього почерку Стефаніка-новеліста: “Коло нього стояла Гандзуня і говорила так само скоро: – **Дєдику**, не топіть мене, не топіть, не топіть” (“Новина”); “– Ой **синку**, не бери ти собі такий великий туск до голови, – крикнула баба, як би осе Федір говорив до неї, а не писав” (“Лист”).

Зменшено-пестливий суфікс **-к-** може втрачати своє експресивність, а дериват набувати стилістично нейтрального відтінку. Такі деривати представлені в новелах десубстантивами *мамка* у значенні ‘нянька’ та *матка* у значенні ‘найбільша, єдина на всю сім’ю бджола, що відкладає яйця’.

Чільне місце серед похідних від назв спорідненості та свояцтва посідають присвійні прикметники зі значенням одиничної належності, яке виражається за допомогою суфіксів **-ів-** (**-ов-**, **-ев-**, **-єв-**) у прикметникових похідних від іменників II-ї відміни та **-ин-**, **-їн-** – від іменників I-ї відміни: *дєдів грейцар, дідова бочка, дідове волосся, мамина сорочка, дєдьова палиця, бабина піч, вуйнин Іван, татів капелюх, жінчина рука*. Сполучаючись із іменниками, яким не властиве конкретно-предметне значення, відзначені прикметники характеризують їх через відповідний зв'язок з особою, але втрачають при цьому первинне значення посесивності: *мамині співанки, татові сварки, татова бесіда*. Такі присвійні прикметники у сполученні з абстрактними іменниками співвідносяться з конструкціями, у яких вихідні форми відповідних прикметників виступають як виконавці певних дій: *мама співає, тато свариться, тато бесідує*.

У новелах В. Стефаника, багатих на діалектні утворення, зі значенням посесивності вживаються й ті ад'єктиви, яким у літературній мові присвійність не властива: *братні гроші, дідівські кусні, жіноча пайка, жіночі підтички, дівоча кров, діточа нитка*. Ці прикметники функціонують у текстах новел ще й з іншими значеннями. Ад'єктиви *жіночий* та *дівочий* містять у своїй смисловій структурі ще дві конкретизувальні семми (КС): *жіночий розум* – КС “властивий особі, названій мотивувальним словом”, *жіночий стіл* – КС “призначений для...”, *дівочий розум* – КС “властивий...”, *дівоча пригода* – КС “учасником якої є...”. Лише одну КС в новелах містять прикметники: *дитинячий розум, жіноцька пісня* – КС “властивий...”, *чоловічий брат* – КС “стосовний до...”. Значна частина цих прикметникових дериватів мотивована не основним, а вторинним для ЛСГ значенням твірних: *брат* – ‘член релігійної общини, чернець’, *дід* – ‘жебрак’, *діти* – ‘маленькі дівчата і хлопчики’, *дитина* – ‘маленька дівчинка або маленький хлопчик’, *жінка* – ‘особа жіночої статі’.

До суфіксальних іменникових утворень, крім описаних, належить субстантив *братство* (‘релігійна община, спілка’) із словотвірним значенням збірності. Серед архаїзмів виявлено дериват *дідич* (‘землевласник’) з

непродуктивним суфіксом **-ич**. Семантичні зв'язки між ним і мотивувальним на рівні синхронії уже не простежуються. Зазначений також і фемінітив **внука**, який функціонує як синонім до твірного *внук*: “*На другий день ранісінько прийшов післанець, що дід Гриць, як я від'їхав, казав собі малій внуці заграти на сопілку...*” (“Дід Гриць”).

Префіксальні похідні представлені десубстантивами *прадід*, *правнук* (префікс **пра-** позначає третій ступінь спорідненості відповідно по висхідній та спадній лініях). Здатність префікса **пра-** до редуплікації проявилась у похідному *прапрадід*.

Кожен словотворчо активний іменник породжує, в середньому, два деривати. Переважають суфіксальні утворення зі словотвірними значеннями демінутивності та посесивності, які є типовими для похідних від назв спорідненості та свояцтва. Більшості похідних притаманне різноманітне стильове чи емоційне забарвлення. Уживаючи той чи інший десубстантив, письменник часто уникає громіздких синтаксичних конструкцій і досягає граничної стислості твору, що, як відомо, є однією з визначальних рис мови і стилю Стефаникових новел. Так, у новелі “Марія” одне слово *матусенька* у звертанні до чужої жінки передає надзвичайно багату гаму почуттів. Полісемія субстантивів значно розширює їх словотворчі можливості. Майже третина дериватів мотивована не основними, а вторинними для аналізованої ЛСГ значеннями іменників. Деякі субстантиви не властиві літературній мові і відображають особливості діалектного словотворення.

1. Цифра в дужках тут і далі позначає частоту вживання іменника в новелах В. Стефаника.

Опубл.: *Стефаниківські читання. – Вип. 2. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 122-125.*